

Mašinski materijali 3

---

dr Gordana Bakić, van.prof.

Struktura i osobine keramika

- Keramike imaju jonsku i kovalentnu vezu ili najčešće mešovitu.
- Kod jonske veze kristalnu rešetku grade joni - **metali** su pozitivno naelektrisani **katjoni**, a **nemetali** negativno naelektrisani **anjoni**.
- **Pošto metali daju elektrone njihov prečnik je uvek manji!**

Kristalnu strukturu keramika određuju dve osobine:

- neutralnost naelektrisanja kristala (UVEK!)
- odnos radijusa katjona i anjona - r_c/r_a , ($r_c/r_a < 1$).

Struktura i osobine keramika

Za keramike važi:

- Struktura keramika može da se predvidi na osnovu poluprečnika jona koji je grade
- Greške kod keramika su tačkaste
- Na sobnoj T keramike imaju elastično ponašanje
- Lom je krt sa zanemarljivom deformacijom
- Na povišenim T osobine su im znatno bolje od osobina metala i polimera (npr. puzanje, vatrostalnost).

Veze kod keramika

- Veze su većinom jonske, ali i kovalentne (mešane).
- % jonske veze zavisi od razlike elektronegativnosti.

- Većinski i manjinski jonska veza:

IA																											0
H																											He
2.1																											-
IIA																	IIIA		IVA	VA		VIA	VIIA				
Li	Be																B	C	N	O	F	Ne					
1.0	1.5																2.0	2.5	3.0	3.5	4.0	-					
Na	Mg																Al	Si	P	S	Cl	Ar					
0.9	1.2																1.5	1.8	2.1	2.5	3.0	-					
		IIIB	IVB	VB	VIB	VII B	VIII					IB	IIB														
K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr										
0.8	1.0	1.3	1.5	1.6	1.6	1.5	1.8	1.8	1.8	1.9	1.6	1.6	1.8	2.0	2.4	2.8	-										
Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Tc	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb	Te	I	Xe										
0.8	1.0	1.2	1.4	1.6	1.8	1.9	2.2	2.2	2.2	1.9	1.7	1.7	1.8	1.9	2.1	2.5	-										
Cs	Ba	La-Lu	Hf	Ta	W	Re	Os	Ir	Pt	Au	Hg	Tl	Pb	Bi	Po	At	Rn										
0.7	0.9	1.1-1.2	1.3	1.5	1.7	1.9	2.2	2.2	2.2	2.4	1.9	1.8	1.8	1.9	2.0	2.2	-										
Fr	Ra	Ac-No																									
0.7	0.9	1.1-1.7																									

CaF₂: većinski jonska veza

SiC: manjinski jonska veza

Kristalna struktura keramika

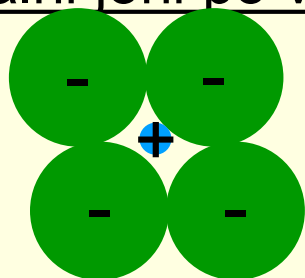
Struktura oksida kao primer

- metalni katjoni (+joni) su mnogo manji od nemetalnih anjona (- joni), tj anjona kiseonika
- rešetke koje sadrže kiseonik uobičajeno imaju gusto pakovanje (KPC)
- katjoni metala se smeštaju u “šupljinama” rešetke anjona kiseonika

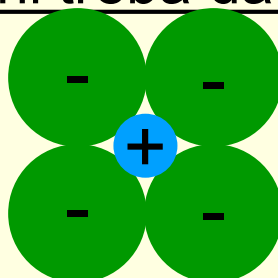
Jonska veza & Struktura

- Stabilnost strukture određuje veličina jona**

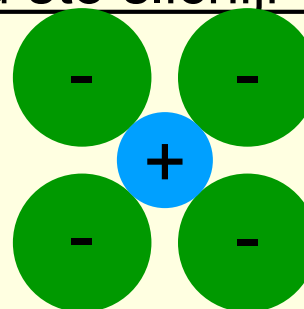
- metalni joni po veličini treba da budu što sličniji veličini šupljina

nestabilna

stabilna

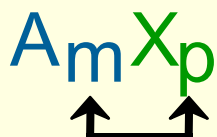
stabilna

- neutralno naelektrisanje:**

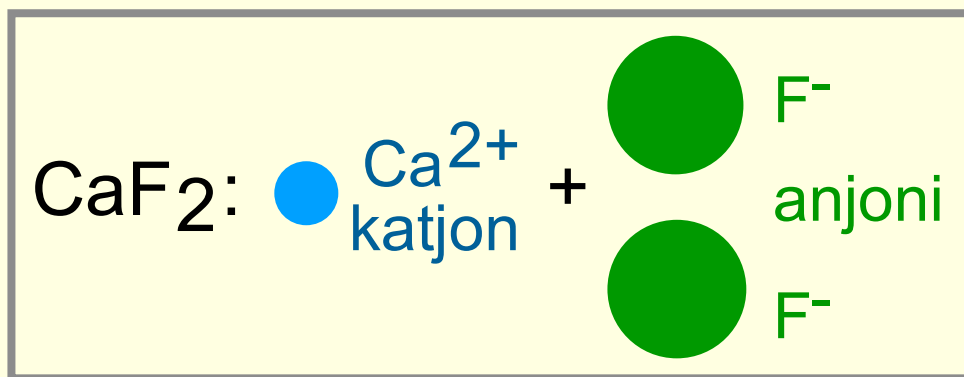
- ukupno naelektrisanje
treba da bude **0**.

- uopštena formula:

A- metal
X - nemetal

m, p – su određeni neutralnošću naelektrisanja

Kovalentne veze

$$\% \text{ jonske veze} = \left(1 - e^{-\frac{(X_A - X_B)^2}{4}} \right) \times (100\%)$$

X_A & X_B – elektronegativnost elemenata A i B

Hibridne veze – veliki udeo kovalentne veze

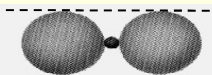
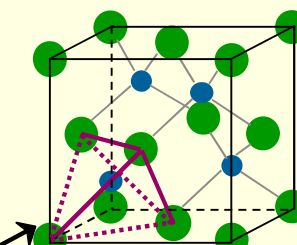
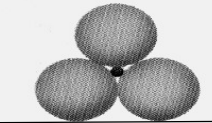

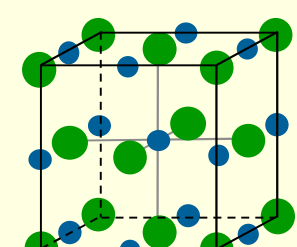
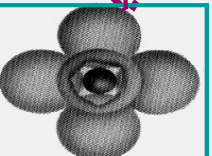
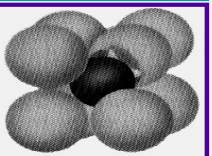
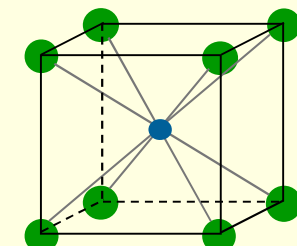
- npr SiC (ima preko 250 oblika!)
  - elektronegativnost **Si** je $X_{Si} = 1.8$
  - elektronegativnost **C** je $X_C = 2.5$

$$\% \text{ jonske veze} = 100 \{1 - \exp[-0.25(X_{Si} - X_C)^2]\} = 11.5\%$$

- ostatak ~ 89% je kovalentna veza
- ovakva veza je posledica strukture orbitala Si i C

Koordinacioni broj - definiše građu

Koordinacioni broj je broj anjona oko katjona = $\frac{r_{\text{katjon}}}{r_{\text{anjon}}}$
 definisan je odnosom poluprečnika jona: jon nemetala jon metala

$\frac{r_{\text{katjon}}}{r_{\text{anjon}}}$	<u>koordinacioni broj</u>	<u>vrsta praznih mesta</u> <u>gde se smeštaju katjoni</u>			
< 0.155	2	linearna			ZnS (cink blenda) tj. Sfalerit ruda Zn
0.155 - 0.225	3	trigonalna			
0.225 - 0.414	4	tetraedarska			NaCl
0.414 - 0.732	6	oktaedarska			
0.732 - 1.0	8	kubna			CsCl (cezijum hlorid)

Callister 7e Tab. 12.2.

8

Callister 7e Tab. 12.2.

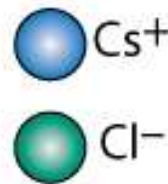
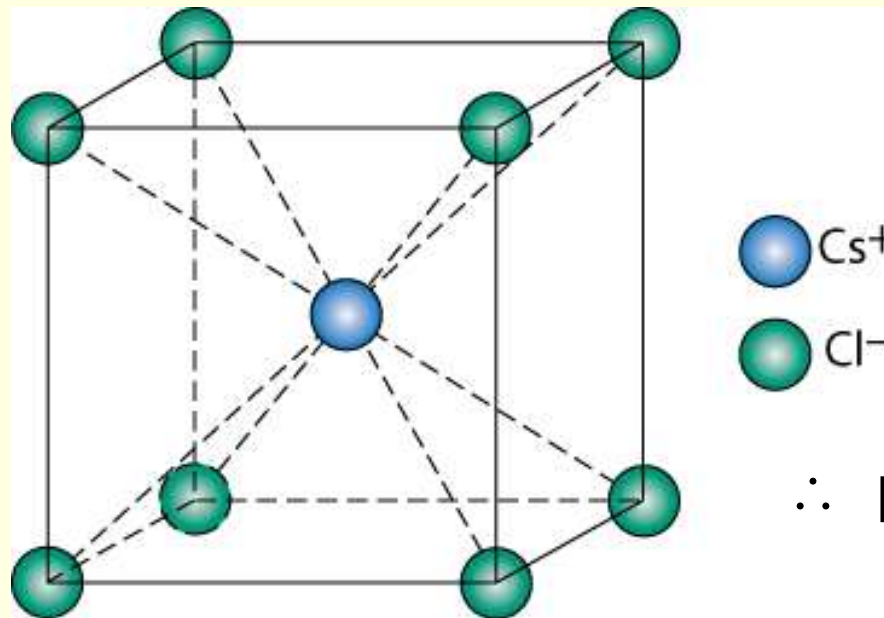
npr KPC rešetka ima 4 oktaedarska mesta i 8 tetraedarskih

Primer: AX strukture keramika

AX–jedan anjon, jedan katjon - NaCl, CsCl, and ZnS

Cezijum hlorid:

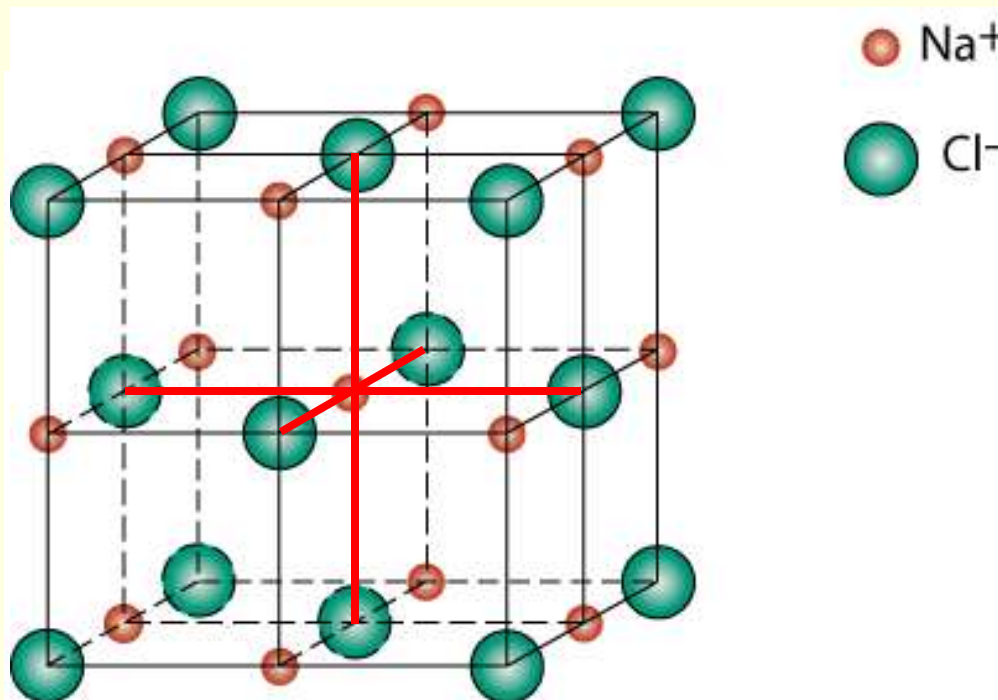

$$\frac{r_{\text{Cs}^+}}{r_{\text{Cl}^-}} = \frac{0.170}{0.181} = 0.939$$

∴ prosta kubna (nije KZC!)

svaki jon Cs⁺ ima 8 susednih jona Cl⁻

AX: NaCl - struktura

$$r_{\text{Na}} = 0.102 \text{ nm}$$

$$r_{\text{Cl}} = 0.181 \text{ nm}$$

$$r_{\text{Na}}/r_{\text{Cl}} = 0.564$$

KPC rešetka
katjoni se smestaju u
oktaedarska mesta

svaki jon Cl¹⁻ ima **6** susednih jona Na¹⁺

koordinacioni
broj

AX: FeO

katjon   radijus jona (nm)

Al³⁺   0.053

Fe²⁺   0.077

Fe³⁺   0.069

Ca²⁺   0.100

Anjon

O²⁻   0.140

Cl⁻   0.181

F⁻   0.133

$$\frac{r_{\text{cation}}}{r_{\text{anion}}} = \frac{0.077}{0.140} = 0.550$$

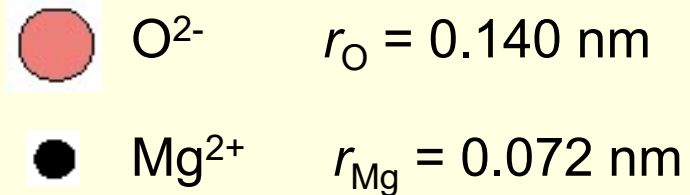
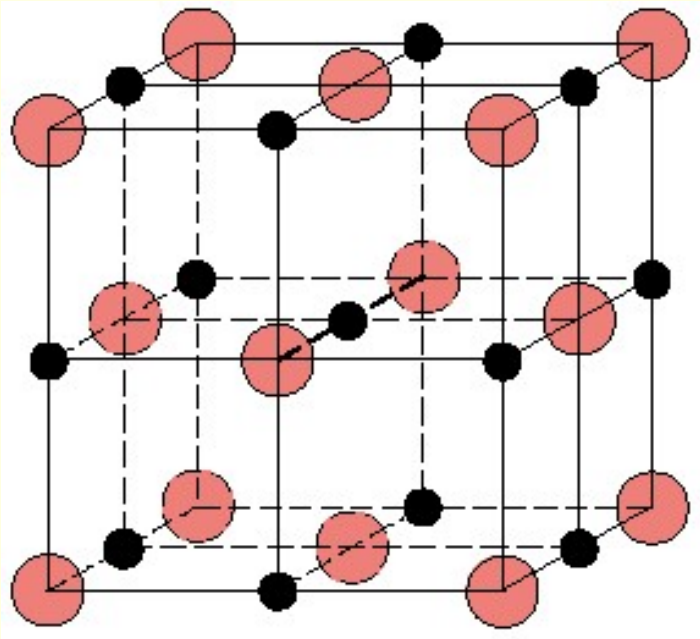
koordinacioni broj = 6

odgovara strukturi = NaCl
rešetka?

tip praznih mesta?

AX: MgO

MgO takođe ima strukturu NaCl

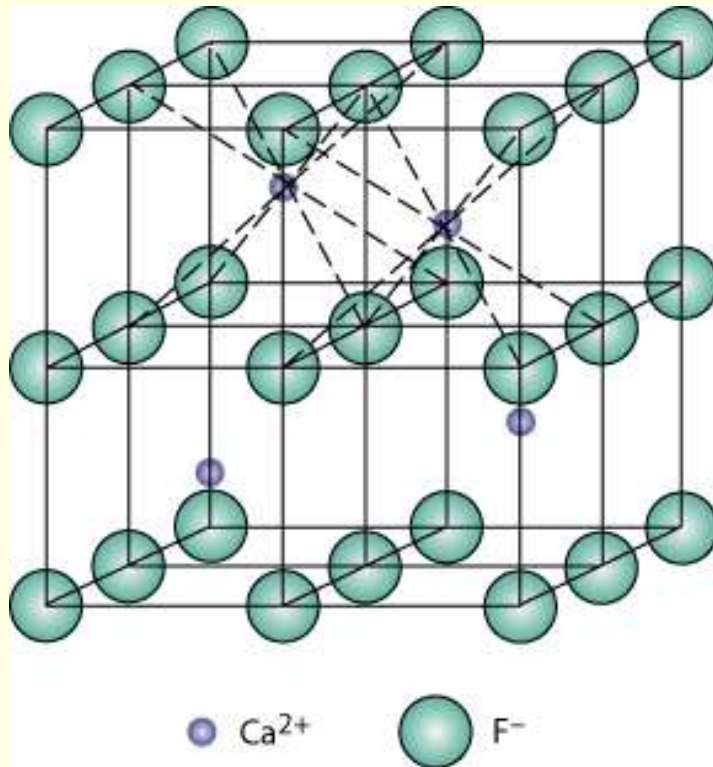

$$r_{\text{Mg}}/r_{\text{O}} = 0.514$$

katjoni se smeštaju u oktaedarska mesta

svaki jon Mg^{2+} ima 6 susednih jona O^{2-}

AX₂ struktura keramika

- kalcijum fluorit (CaF₂)

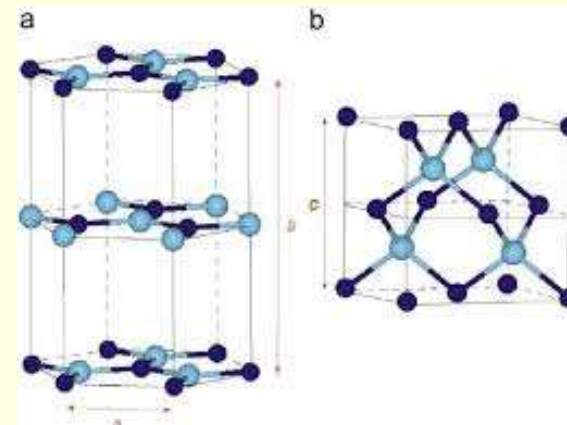
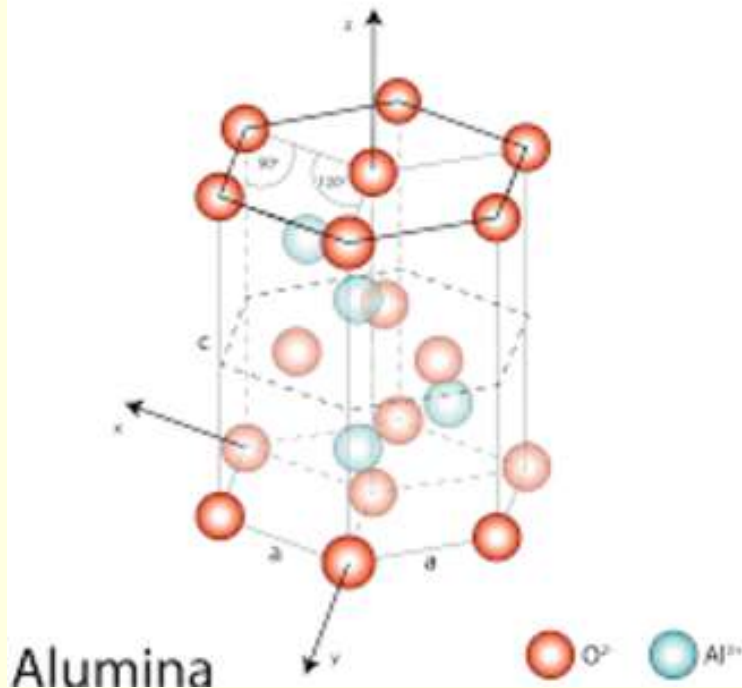
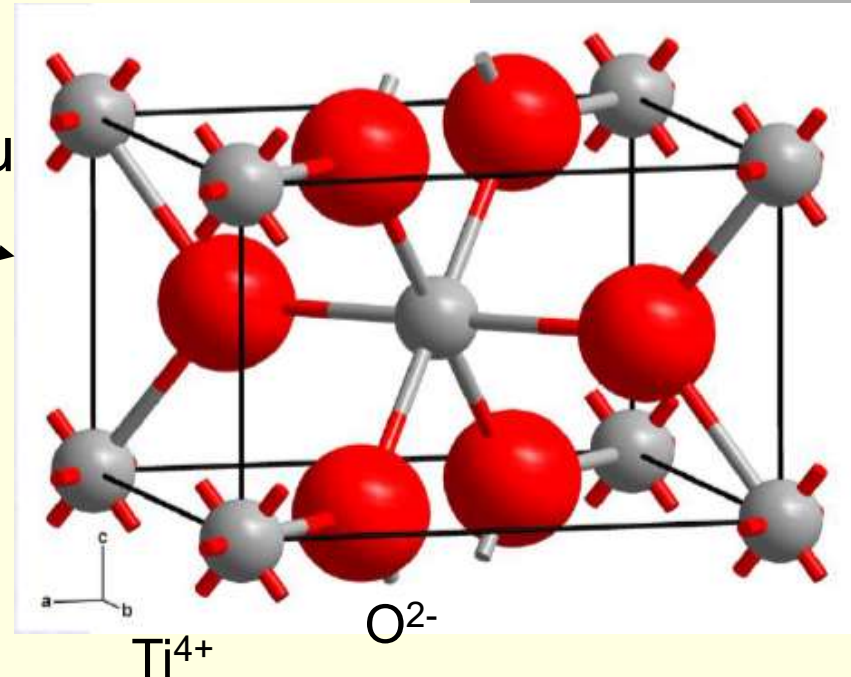
katjoni se smeštaju u
kubnim mestima

sličnu strukturu imaju i:
ThO₂, ZrO₂

AX_2 : primeri TiO_2 (Rutil) i oksid Al_2O_3

■ rutil je jedan polimorfni oblik TiO_2 Ima HGP rešetku

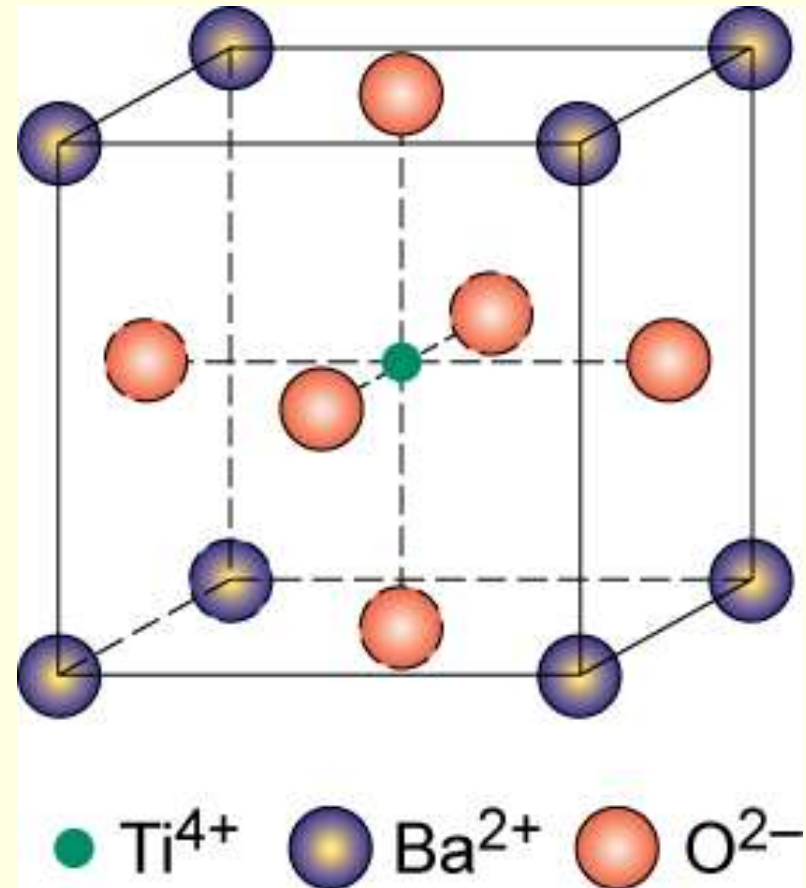
oksid aluminijuma Al_2O_3

ABX₃ kristalne strukture

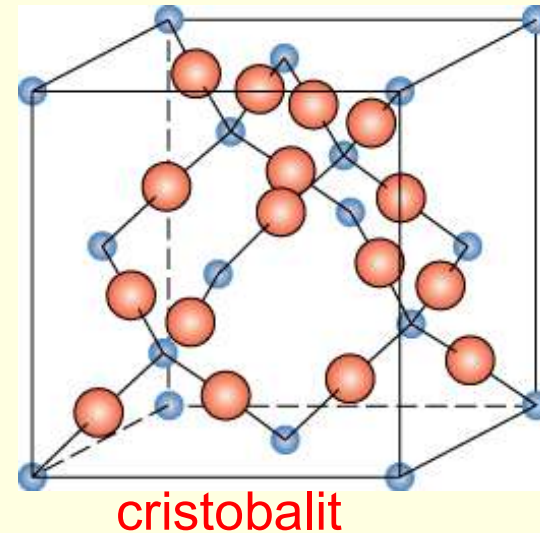
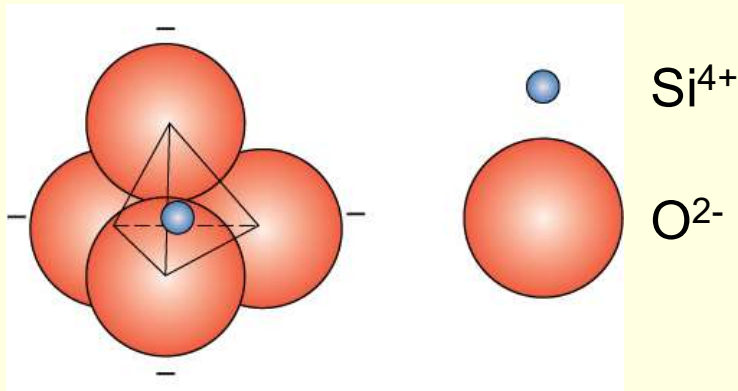
kompleksni oksid BaTiO₃
(*perovskit*)

- koristi se za *fuel cells*
  - piezoelektrična keramika
(polarizuje se kada se deluje silom na nju)
- kubna rešetka

Silikatne keramike

Najčešći elementi na našoj planeti su Si & O

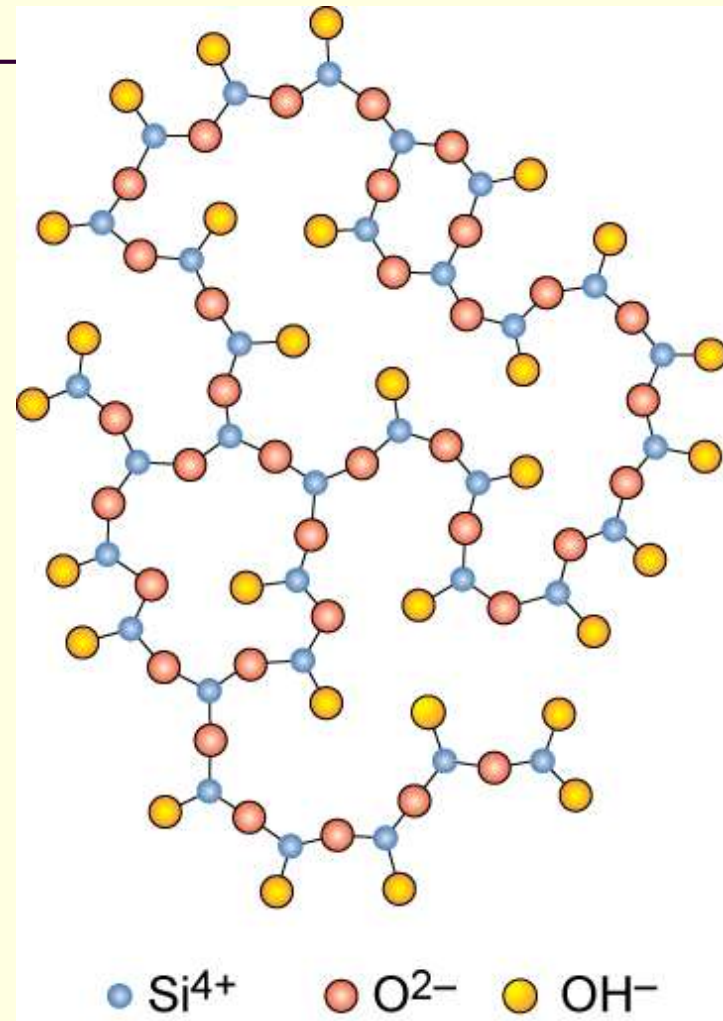

- SiO_2 struktura je npr. kvarc, kristobalit
- veza Si-O je jaka tako da je $T_{\text{topljenja}}$ visoka (1710°C)

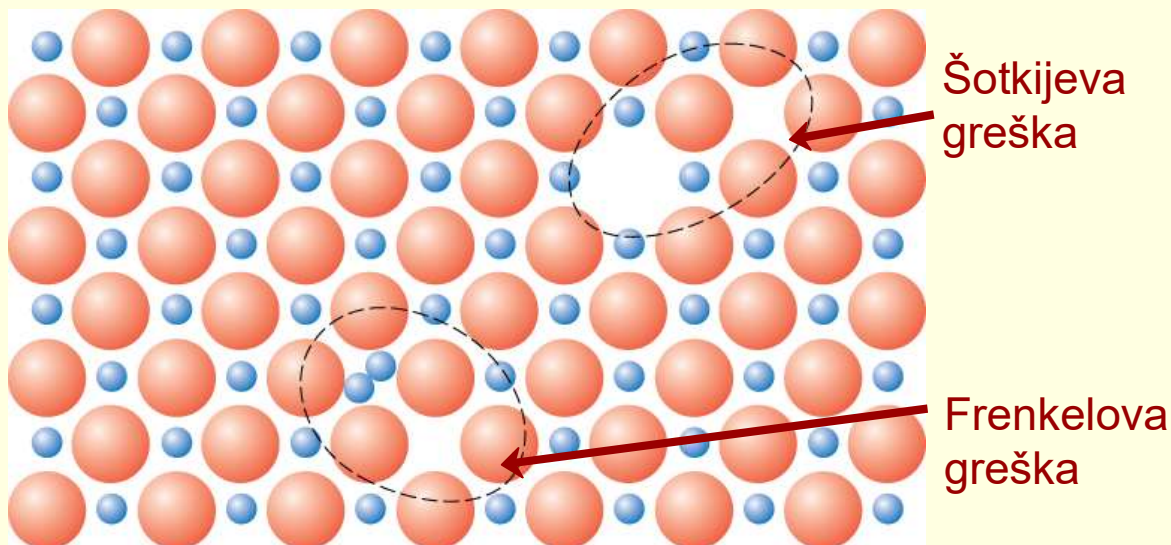
Amorfni SiO_2

- Silika gelovi – amorfni SiO_2
  - Si^{4+} i O^{2-} formiraju neuređene rešetke
  - *naelektrisanje* je uravnoteženo sa H^+ (koji formira OH^-) na krajevima lanaca
  - ovakav SiO_2 je vrlo stabilan i nereaktivan
- Staklo - amorfni SiO_2 velike gustine
  - neravnoteža u *naelektrisanju* se neutrališe katjonima tipa Na^+
  - kada se dodaje **B** dobija se borosilikatno staklo ili vatrootporno staklo (**pyrex**) koje ima višu T primene i manje je krto u odnosu na na obično staklo

Greške u rešetkama keramika

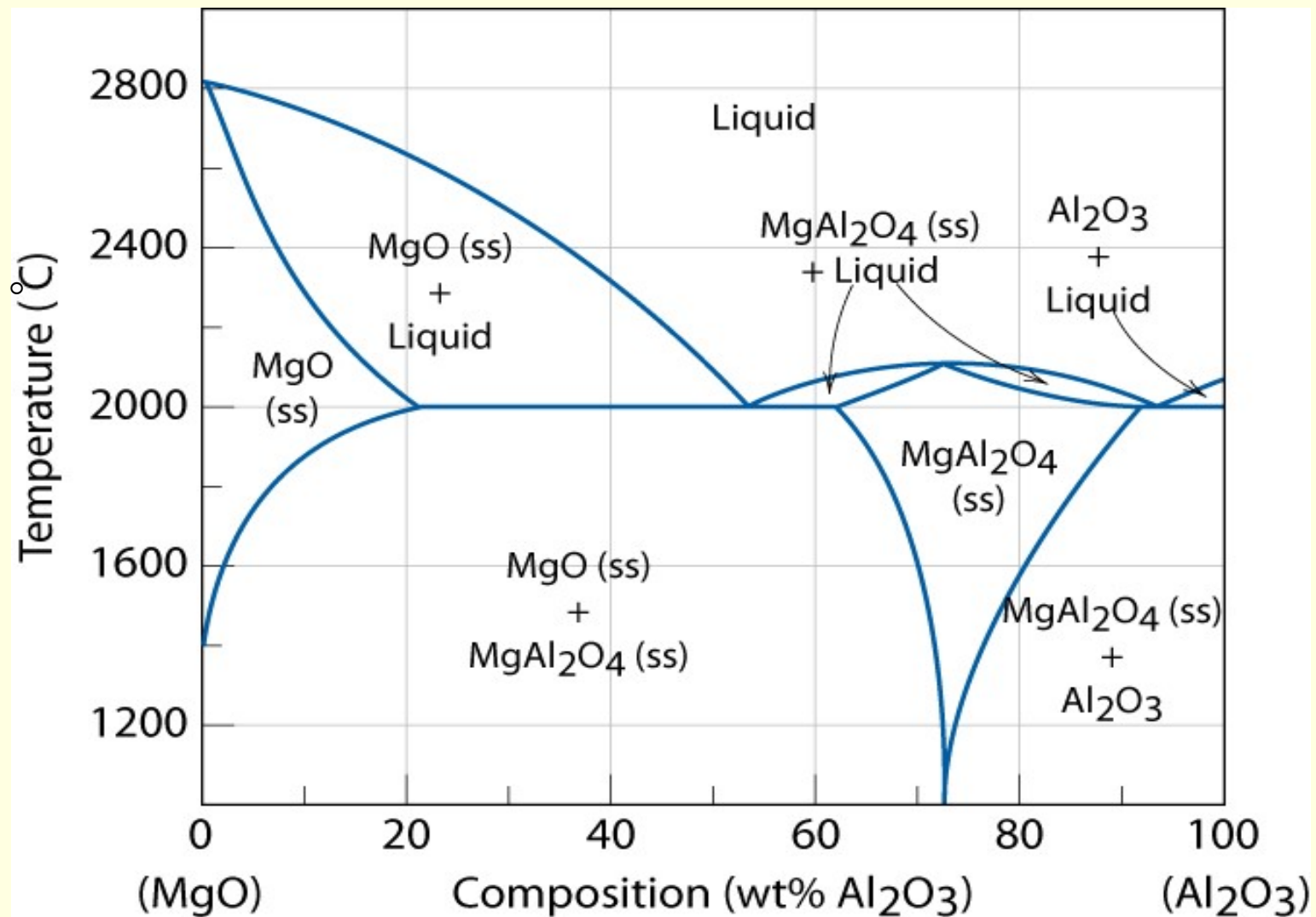
- Šotkijeve greške – nedostaje par katjon-anjon
- Frenkelove greške – pomeren katjon

- ravnotežna koncentracija grešaka zavisi od T: $\sim e^{-Q_D / kT}$
- nečistoće – smeštaju se tako da se zadrži neutralno naelektrisanje

Fazni dijagrami keramika

MgO-Al₂O₃ dijagram:

Mehaničke osobine keramika

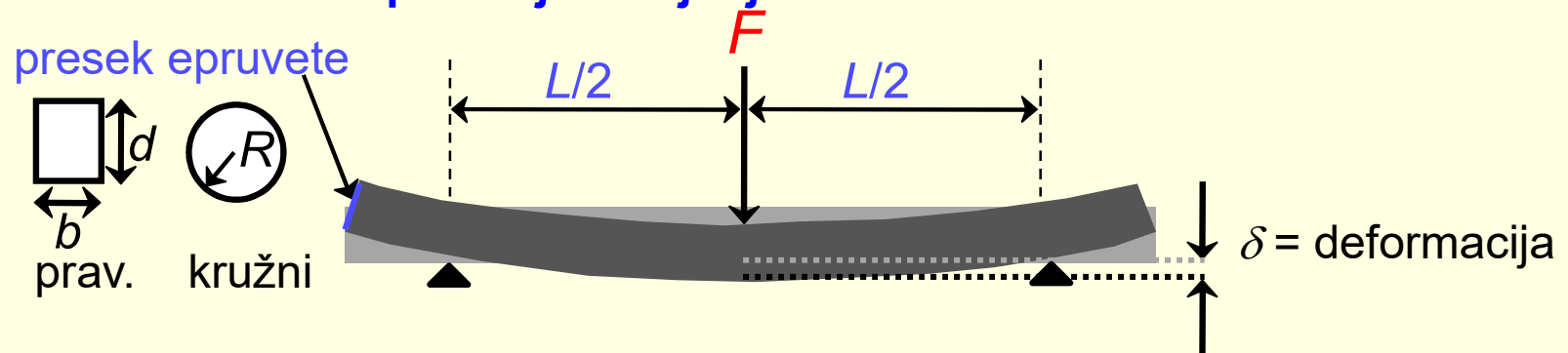

- Keramike su krte jer je otežan klasičan mehanizam deformacije po ravnima klizanja.
- Nemaju dislokacije (samo tačkaste greške).
  - kod jonske veze klizanje je vrlo teško ostvarljivo
  - potrebna je velika energija da se npr. jedan anjon pomeri i prođe mesto drugog anjona

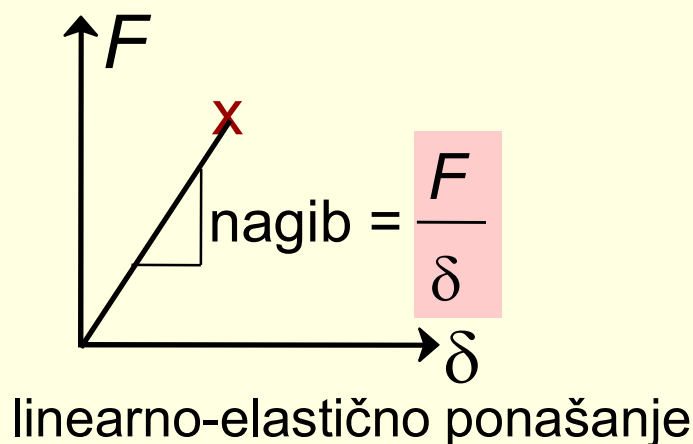
Zbog svojih osobina keramike se drugačije ispituju.

Merenje modula elastičnosti

- ponašanje keramika na sobnoj T je obično elastično sa krtnim lomom
- **ispitivanje zatezanjem je vrlo teško da se izvede kod krtnih materijala**
- **najčešće se koristi ispitivanje savijanjem u 3 tačke**

- Modul elastičnosti se određuje:

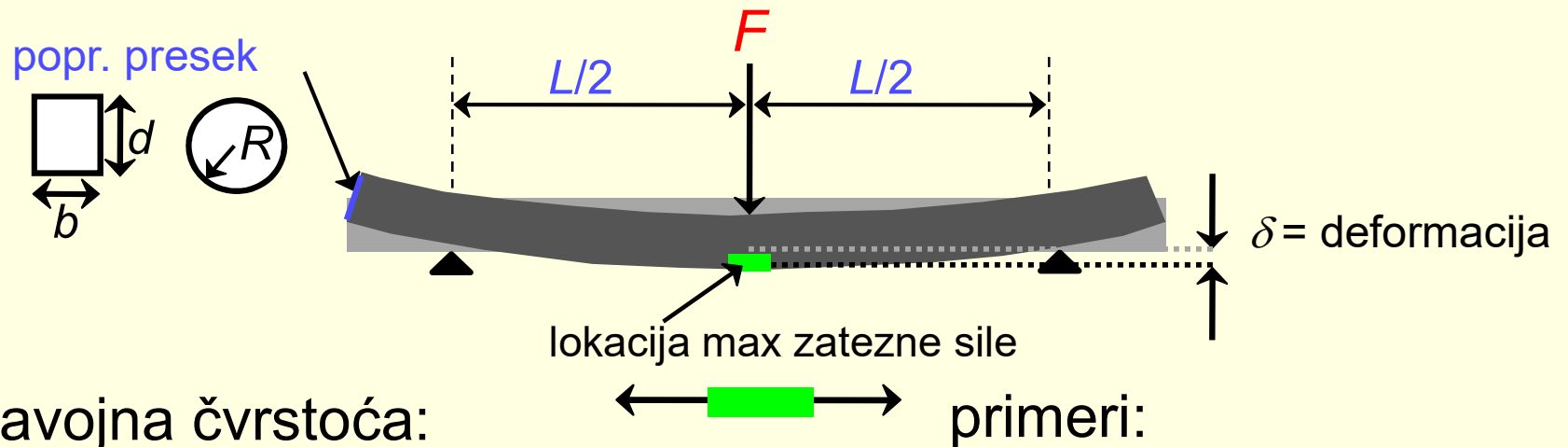

$$E = \frac{F}{\delta} \frac{L^3}{4bd^3} = \frac{F}{\delta} \frac{L^3}{12\pi R^4}$$

pravoug. presek   kružni presek

Određivanje savojne čvrstoće

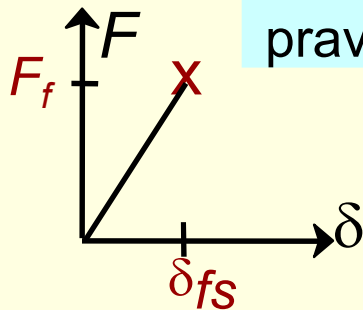
- Ispitivanje savijanjem u 3 tačke za određivanje čvrstoće na sobnoj T

- savojna čvrstoća:

$$R_{fs} = \frac{1.5F_f L}{bd^2} \quad \text{pravoug.}$$

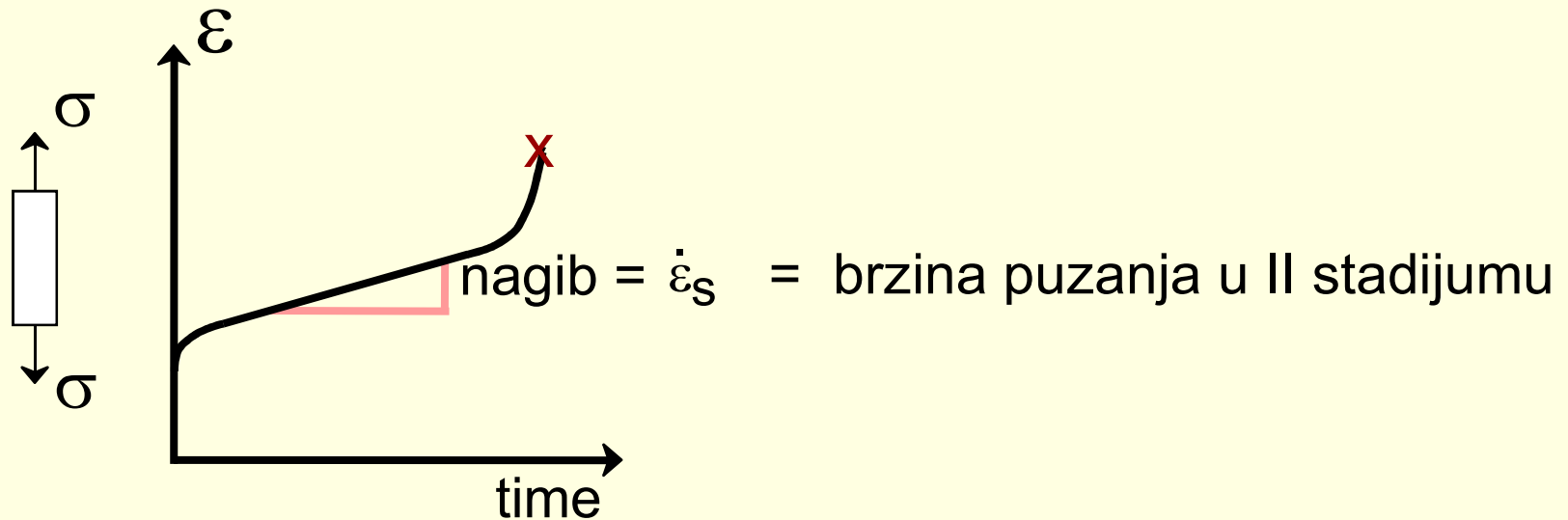
$$= \frac{F_f L}{\pi R^3} \quad \text{kružni}$$

Materijal	R_{fs} (MPa)	E (GPa)
Si nitrid	250-1000	304
Si karbid	100-820	345
Al oksid	275-700	393
staklo	69	69

Ispitivanje puzanja

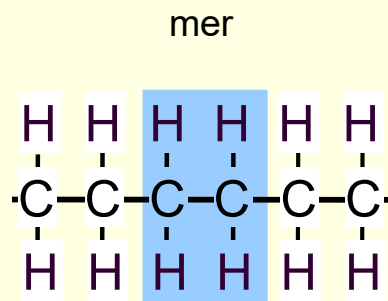
- Ispitivanje na povišenim temperaturama zatezanjem ($T > 0.4 T_m$).

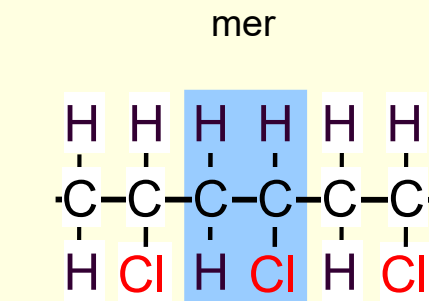
Polimeri

Šta su polimeri?

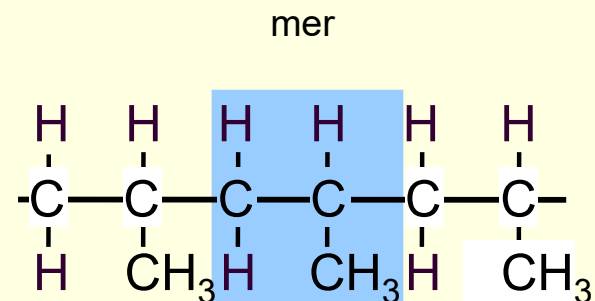
Poli   **mer**
mного   ćelija koja se **ponavlja**

Polietilen (PE)

Polivinil hlorid (PVC)

Polipropilen (PP)

Istorija polimera

■ prirodni polimeri

- drvo – guma
- pamuk – vuna
- koža – svila

■ Najstariji podaci o primeni su npr.:

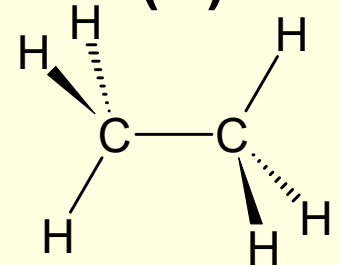
- gumene lopte Inka
- katran

Sastav polimera

Najveći broj polimera grade ugljenik (C) i vodonik (H)

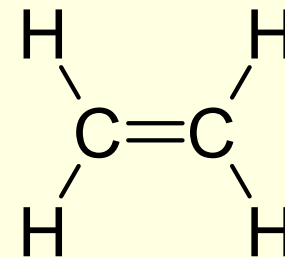
- Zasićeni ugljovodonici

etan C_nH_{2n+2}

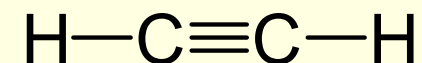

- Nezasićeni ugljovodonici – atomi **C** vezani sa dvogubim ili trogubim vezama koje mogu da se raskinu tako da su reaktivni i *mogu da grade nove veze – grade polimere*

- **Dvoguba veza** – C_nH_{2n} npr. etilen

- **Troguba veza** – C_nH_{2n-2} npr. acetilen

Ugljovodonici

Ime	Sastav	Struktura	T ključanja, °C
metan	CH ₄	$ \begin{array}{c} \text{H} \\ \\ \text{H}-\text{C}-\text{H} \\ \\ \text{H} \end{array} $	-164
etan	C ₂ H ₆	$ \begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \\ \text{H}-\text{C}-\text{C}-\text{H} \\ \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \end{array} $	-88.6
propan	C ₃ H ₈	$ \begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \quad \\ \text{H}-\text{C}-\text{C}-\text{C}-\text{H} \\ \quad \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \quad \text{H} \end{array} $	-42.1
butan	C ₄ H ₁₀		-0.5
pentan	C ₅ H ₁₂		36.1
heksan	C ₆ H ₁₄		69.0

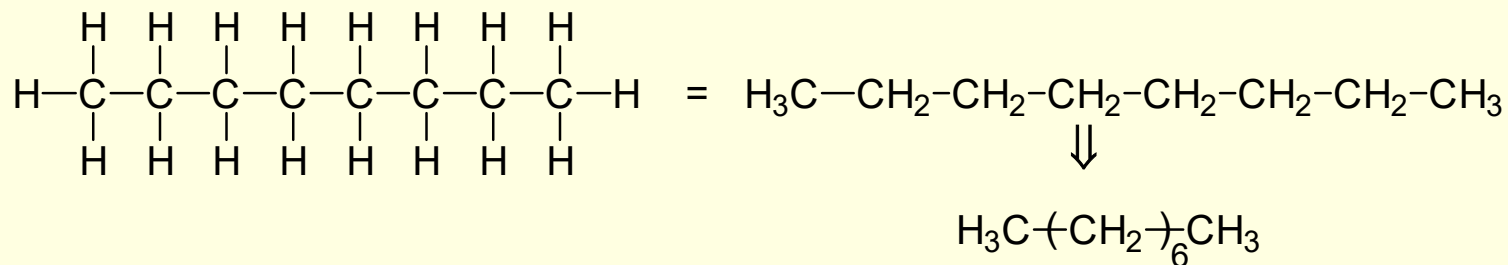
Izomeri

Izomeri

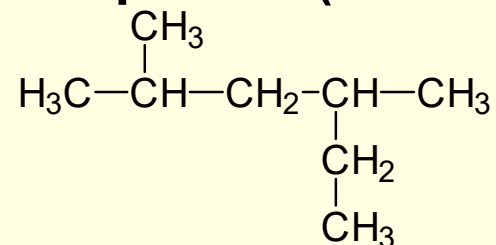
- dva jedinjenja sa istom hemijskom formulom mogu da imaju sasvim različitou strukturu

npr: C_8H_{18}

n-oktan

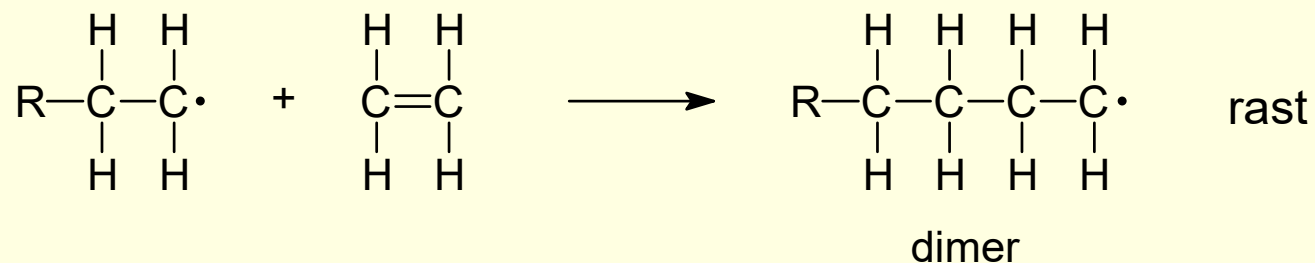
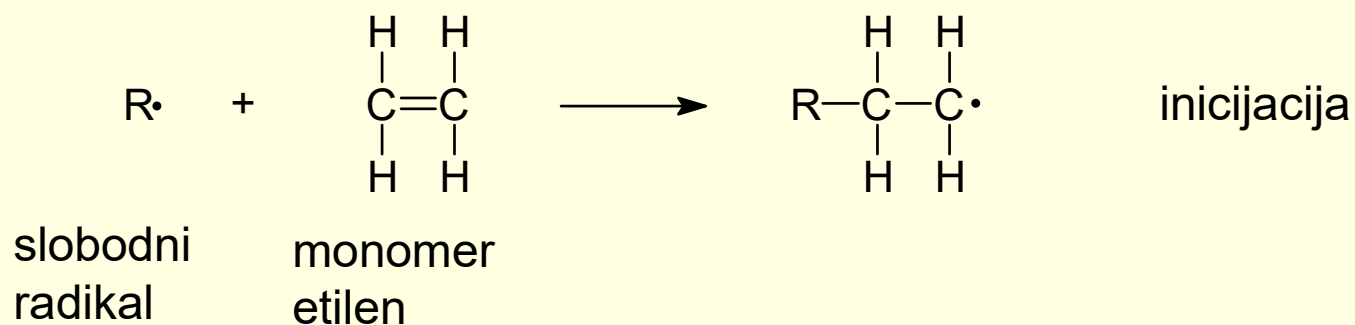

2-metil-4-etil pentan (izooktan)

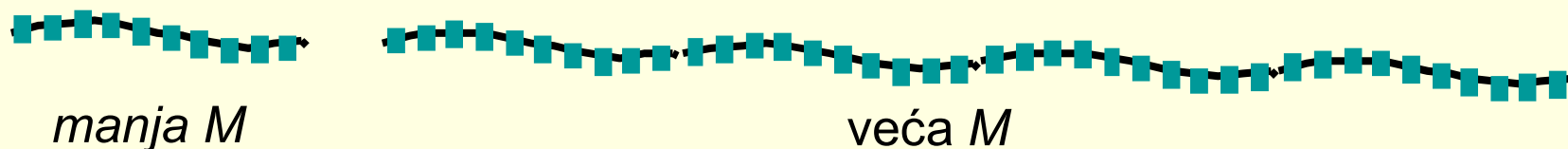
Polimerizacija

- **slobodni radikali** – raskidaju vezu stabilnih ugljovodonika

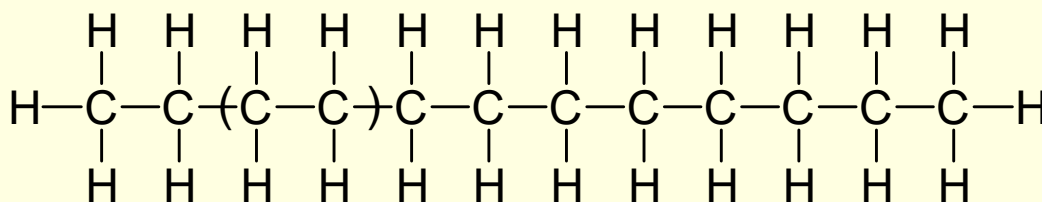
Veličine koje opisuju polimere

1. Molarna masa M_i : (tj. masa jednog molekula)

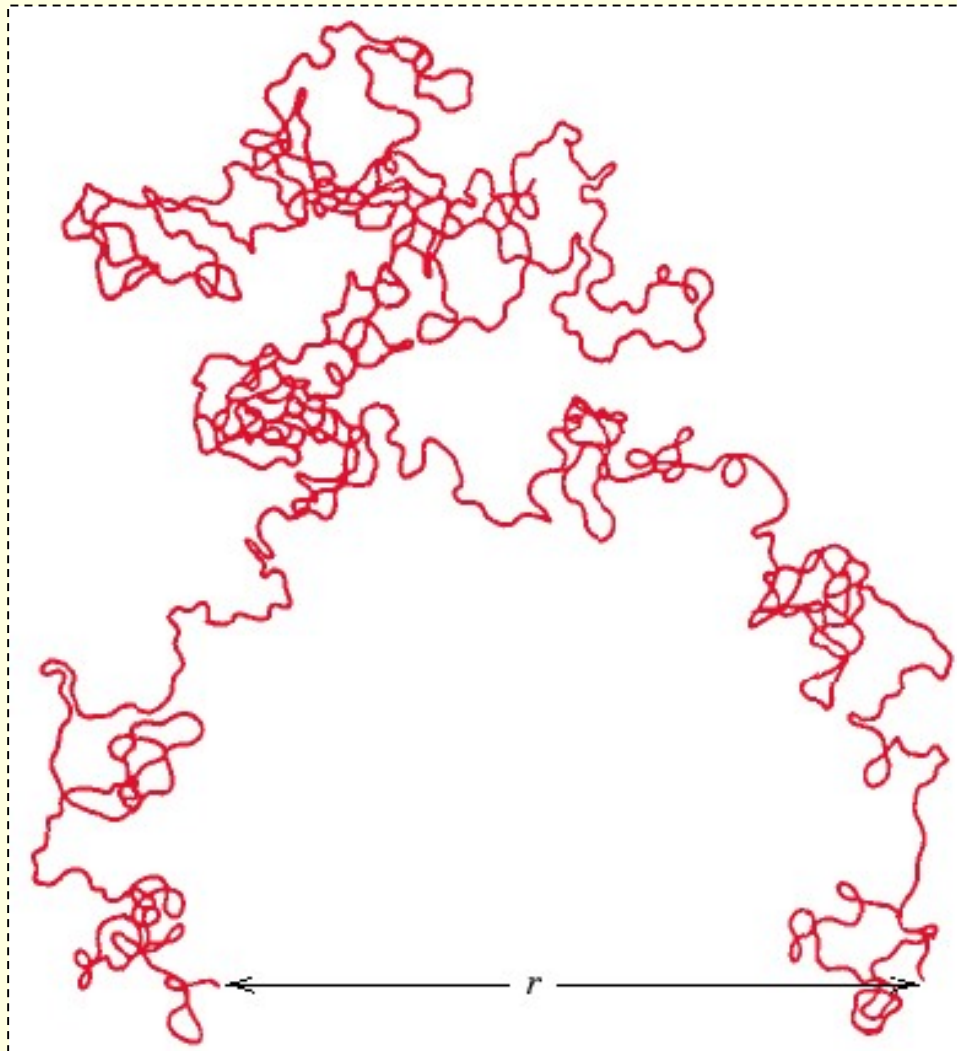
$$\overline{M}_n = \frac{\text{ukupna masa polimera}}{\text{ukupan broj molekula}}$$

2. Stepen polimerizacije, n = br. ponovljenih mera u lancu

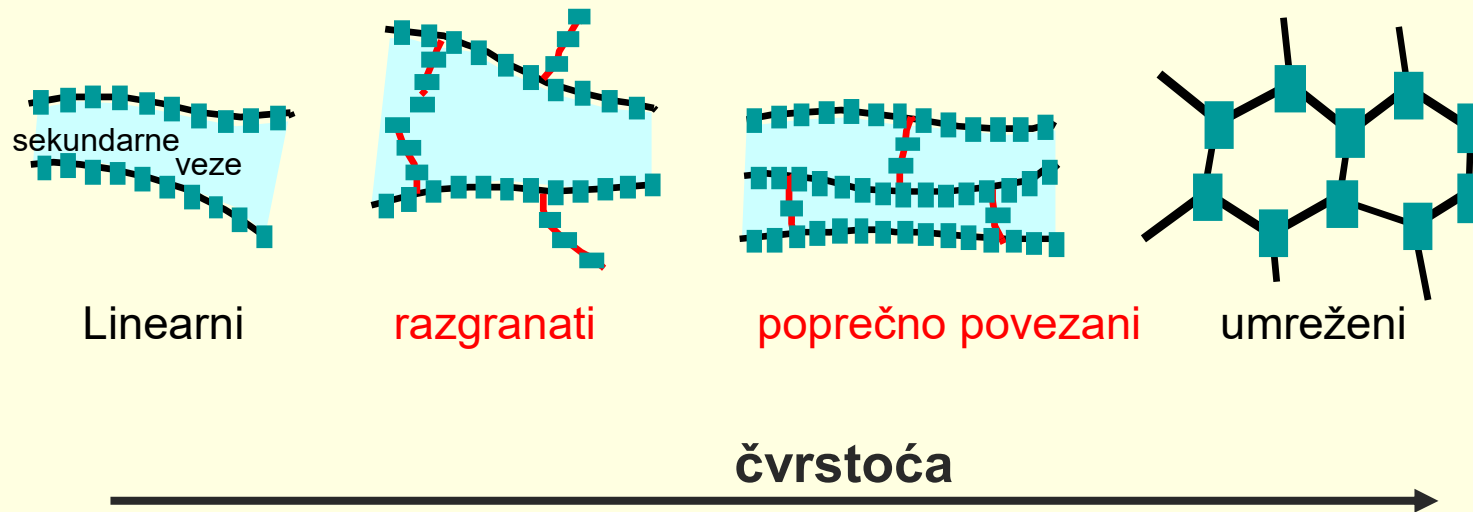
$$n_i = 6$$

3. Rastojanje između krajeva molekula, r

Struktura i osobine molekula polimera

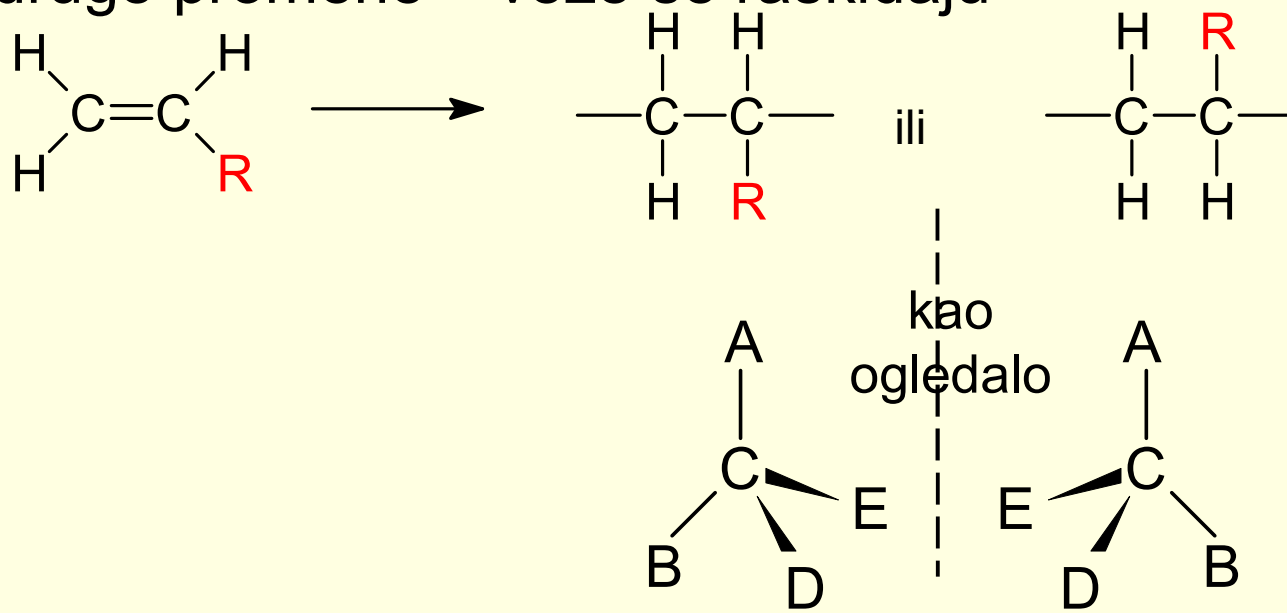
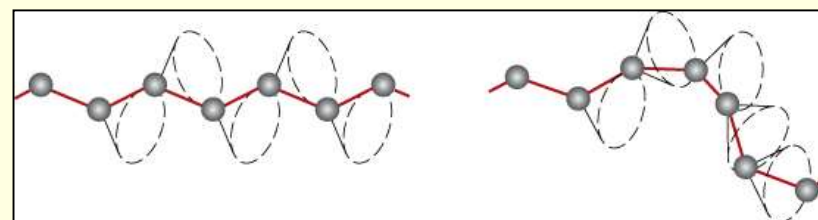
- Kovalentni lanci svojim oblikom utiču na **čvrstoću**:

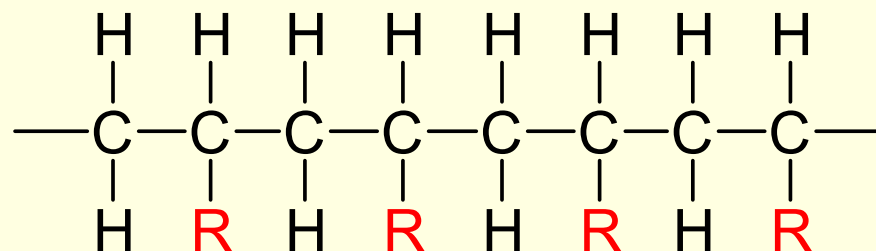
Oblik molekula

- orijentacija molekula može da se promeni rotacijom bez raskidanja veza
- rotacija obezbeđuje elastično ponašanje
- za druge promene – veze se raskidaju

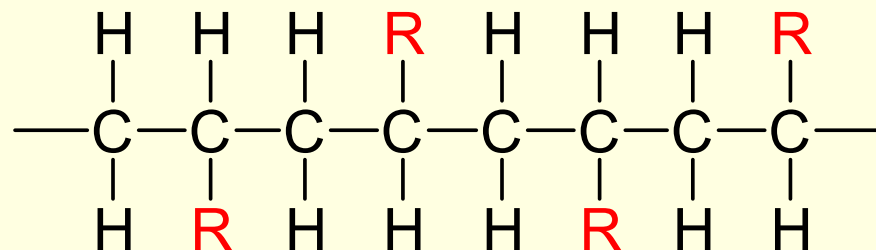

Ponovljivost

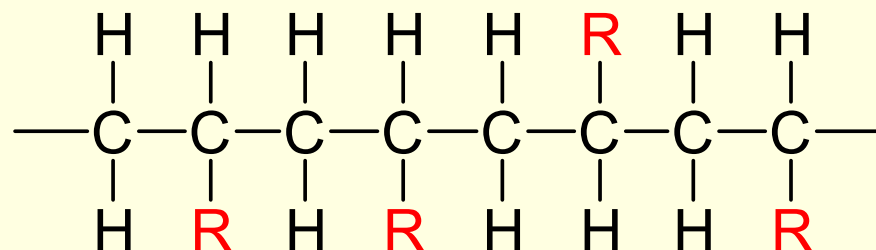
jednostrano – sve **R** grupe su na istoj strani

dvostrano – **R** grupa menja stranu

ataktični – **R** slučajni raspored

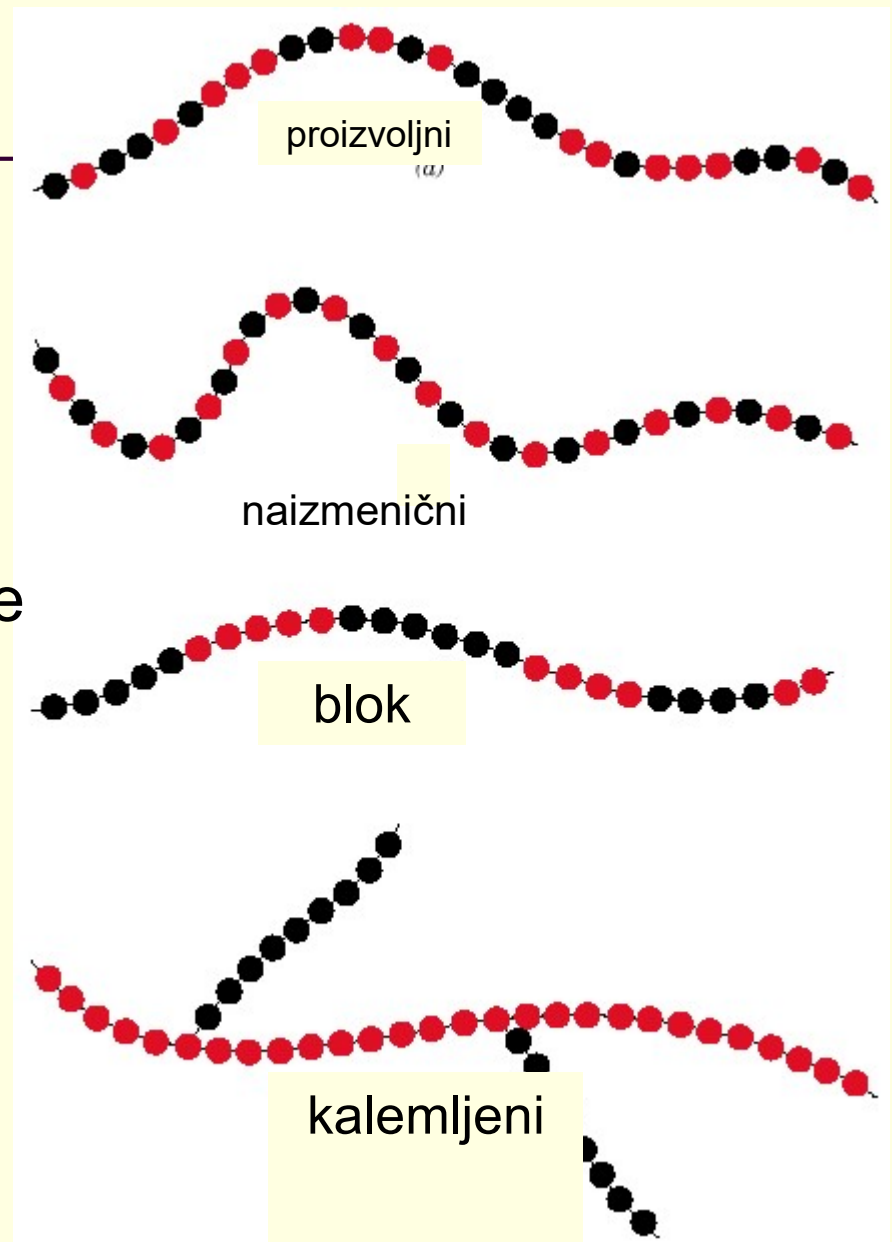
Kopolimeri

dva ili više monomera

- **proizvoljni** – A i B imaju slučajan raspored
- **naizmenični** – A i B se naizmenično ponavljaju
- **blok** – veliki blokovi A i B se naizmenično ponavljaju
- **kalemljeni** – lanci B se vezuju na osnovni lanac A

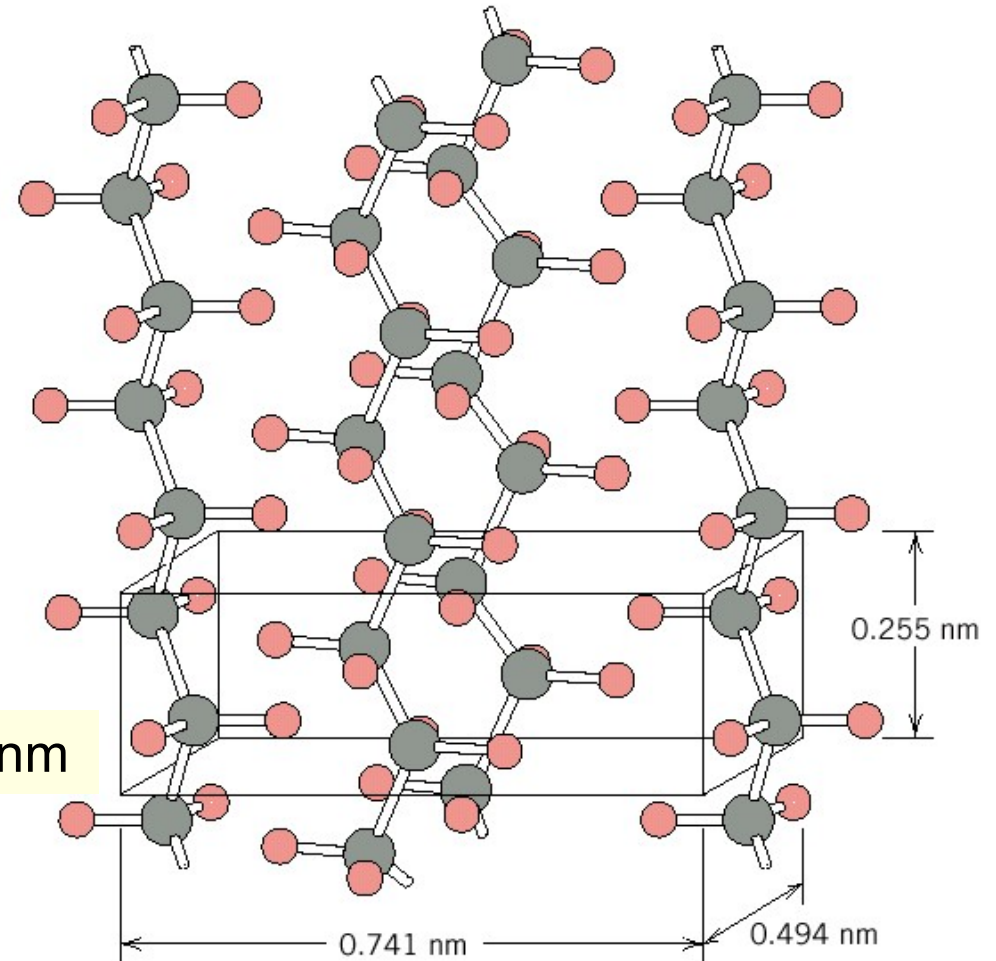
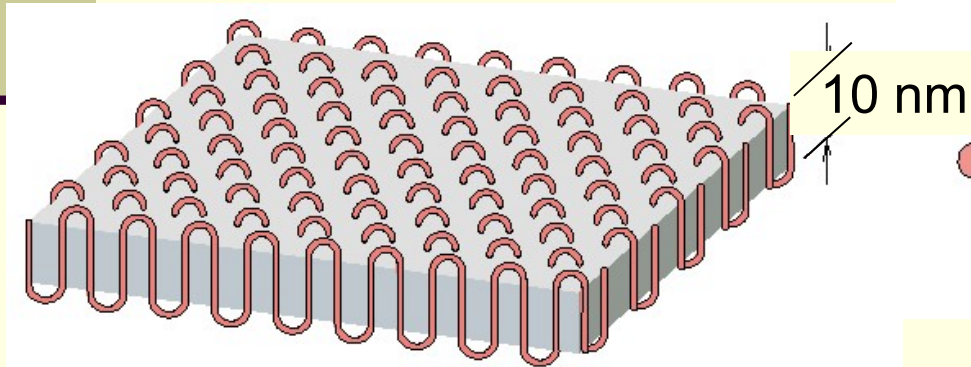
A – ●

B ●

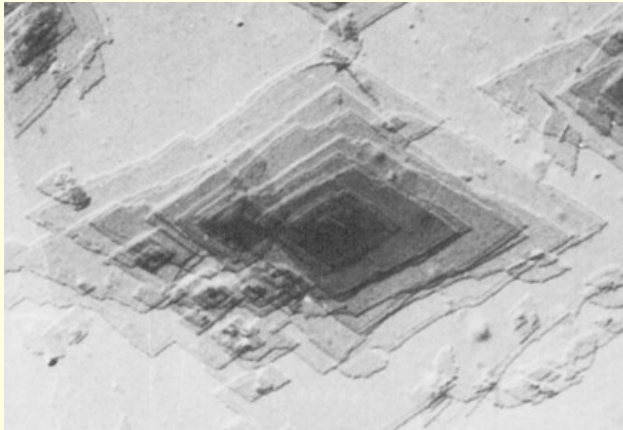
Kristalnost polimera

- Moguće je urediti lance u neku vrstu kristalne strukture
- Spakovani lanci

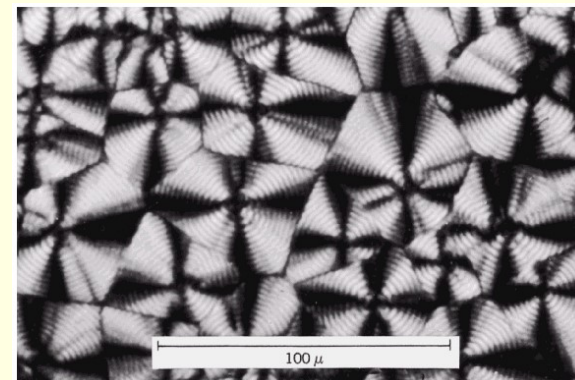
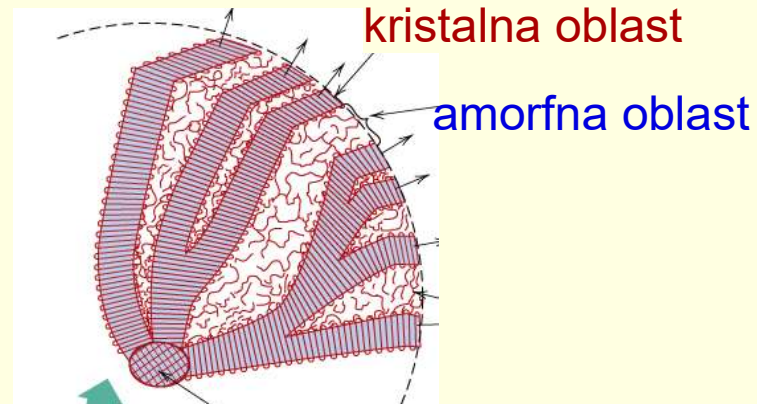

Kristalna struktura polimera

- **spori rast**
- Monokristal

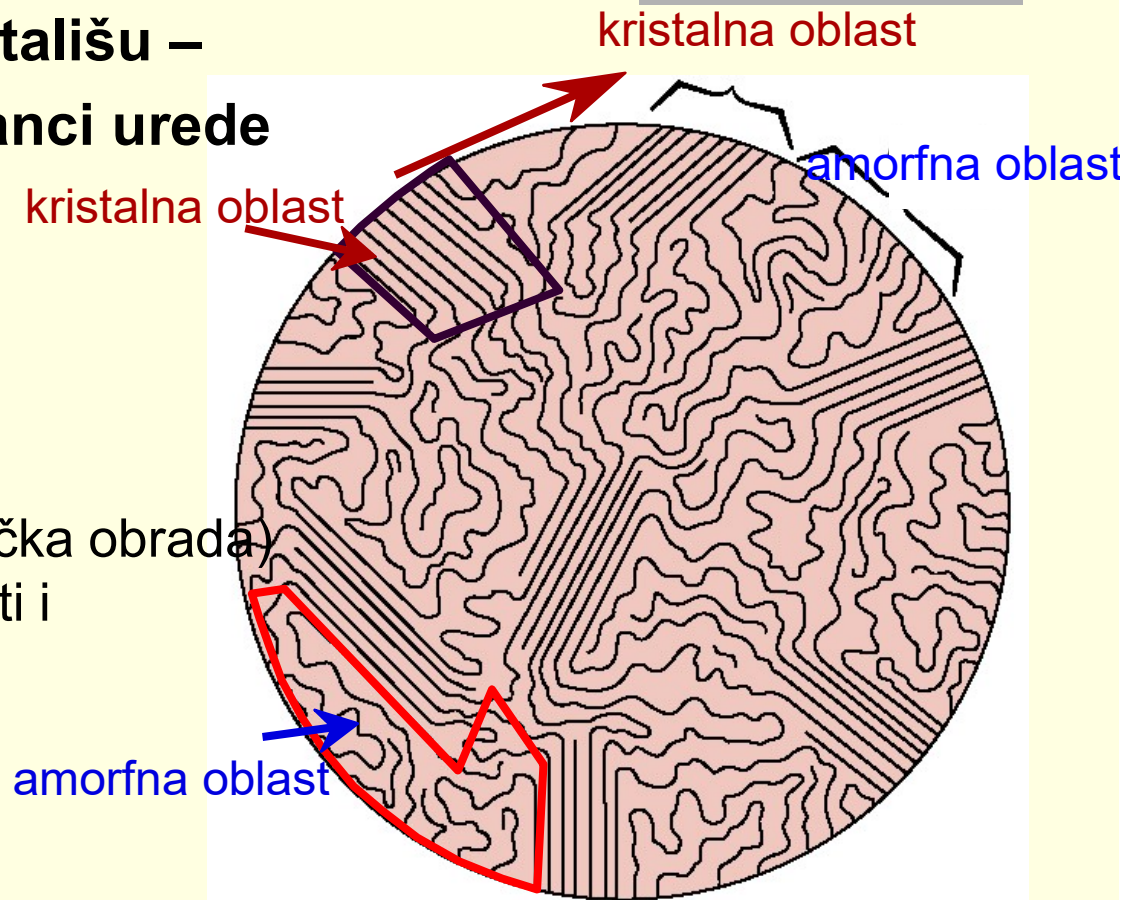
- **brzi rast (sferuliti) – lamelarna (slojevita) struktura**

Kristalna struktura polimera

**Polimeri retko 100% kristališu –
vrlo je teško da se svi lanci uredе**

- zbog toga se određuje
% kristalne strukture
  - R_m i E rastu sa
% kristalne strukture.
  - Zagrevanje (kao termička obrada)
izaziva rast kristalnih oblasti i
porast % kristalnosti

Amorfni polimeri – po pravilu prozirni, dobra postojanost dimenzija (za preciznu izradu)

Kristalasti polimeri – neprozirni, žilavi, hemijski postojani

Termoplastični polimeri

- **Termoplastični polimeri** su polimeri koji pri zagrevanju omekšavaju, a zatim se tope. Nakon hlađenja ponovo očvršćavaju zadržavajući osnovna svojstva.
- Postupak omekšavanja i stvrdnjavanja može se ponoviti više puta bez opasnosti od menjanja karakteristika.
- Mala specifična masa ($1000\text{--}1200\text{ kg/m}^3$), mala toplotna provodljivost i visoka hemijska otpornost.
- **Nedostaci:** nepostojanost na povišenim temperaturama, nizak modul elastičnosti, krtost na nižim temperaturama, sklonost ka starenju itd.
- U termoplastične polimere spadaju: *polietilen, polivinilhlorid, polistirol, poliamidi, polimetilmetakrilat, polivinilacetat, poliizobutilen i dr.*

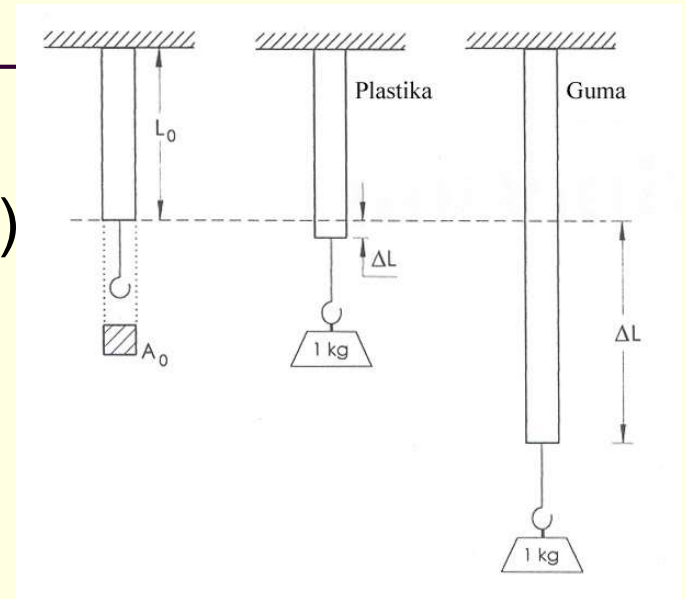
Termostabilni polimeri

- Termostabilni polimeri pokazuju stabilnost na povišenim temperaturama, ali zagrevanjem moгу samo jednom da omekšaju i pređu u plastično stanje.
- Na povišenim temperaturama mogu da se deformišu, dok na visokim temperaturama sagorevaju.
- Termoplastični i termostabilni polimeri se ispituju na temperaturama koje odgovaraju **području staklastog (čvrstog) stanja**, a to su najčešće radne temperature u opsegu od **200 do 400°C**.
- Sa rastom temperature, po pravilu dolazi do opadanja čvrstoće (R_m) i modula elastičnosti (E) polimera, kao i do povećanja žilavosti.
- U termostabilne polimere spadaju: *fenolaldehidi, epoksidi, poliestri, poliuretani, silicijum-organski polimeri (silikoni) i dr.*

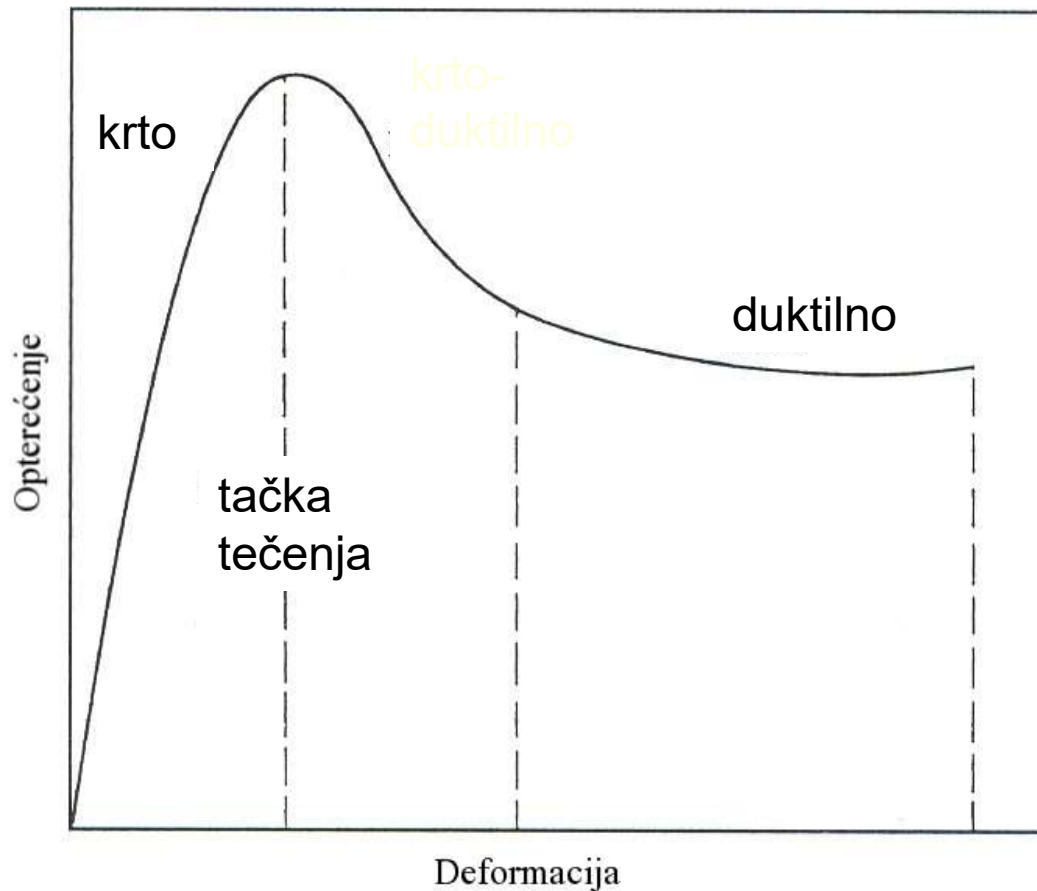
Mehaničke osobine polimernih materijala

- čvrstoća
- modul elastičnosti (krutost)
- tvrdoća
- žilavost
- deformabilnost

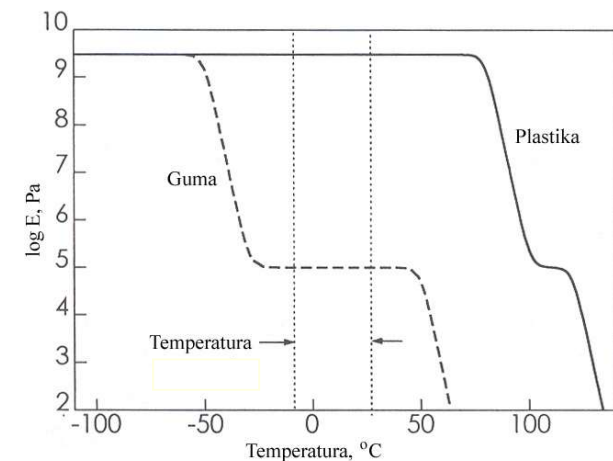
Zbog **viskoelastičnog** ponašanja (ponašaju se kao elastični i kao viskozni materijali) mehanička svojstva se bitno razlikuju od svojstava metalnih i keramičkih materijala.

Tipična kriva zatezanja

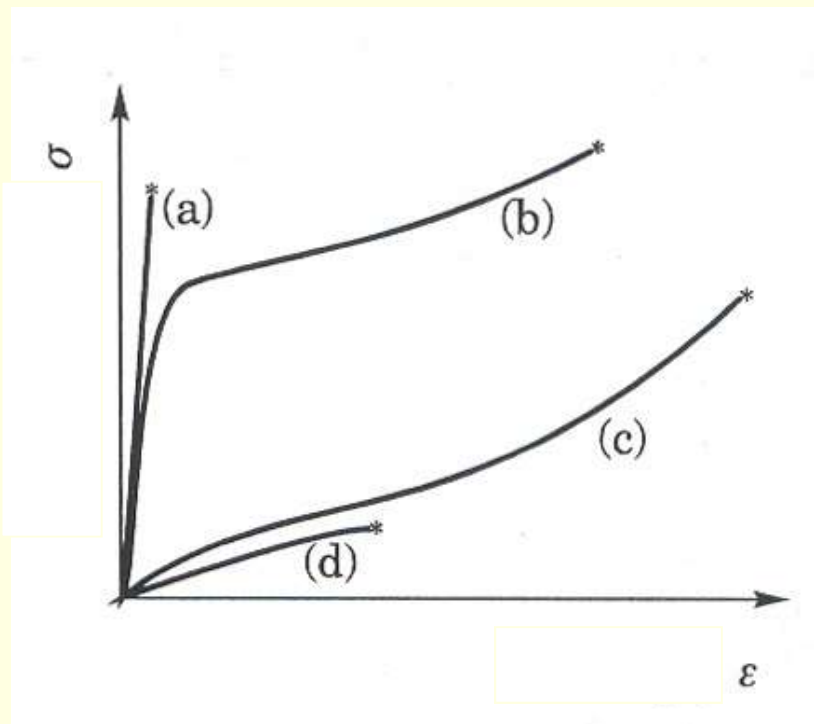
Za neke polimerne materijale nema izraženog početnog linearnog dela σ – ε dijagrama (ili je slabo izražen) pa se E određuje kao *tangenta*.

S porastom temperature opada E

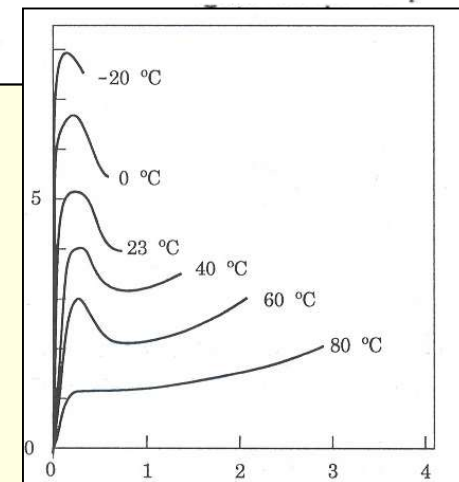
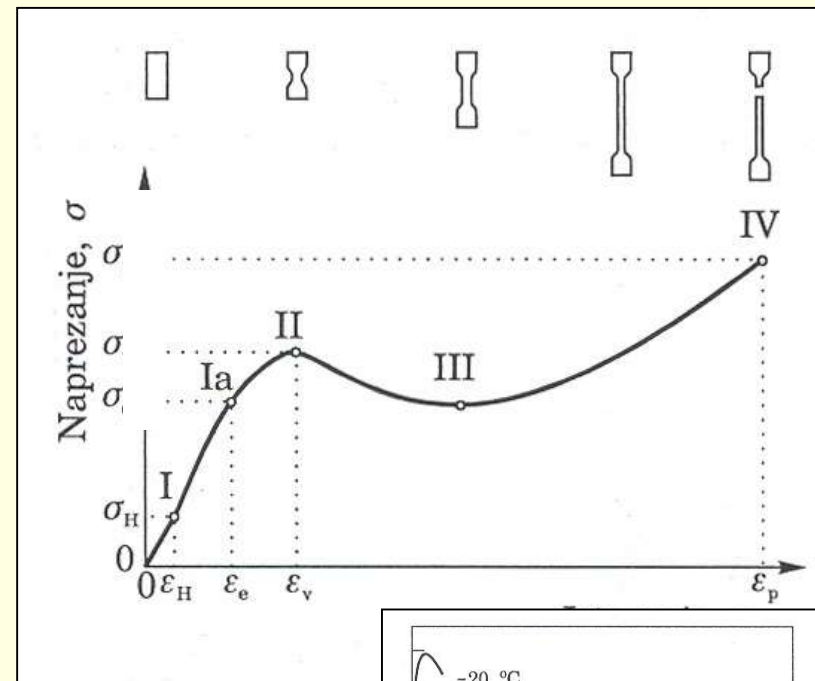

Odnos E/T za plastiku i gumu

Zatezanje

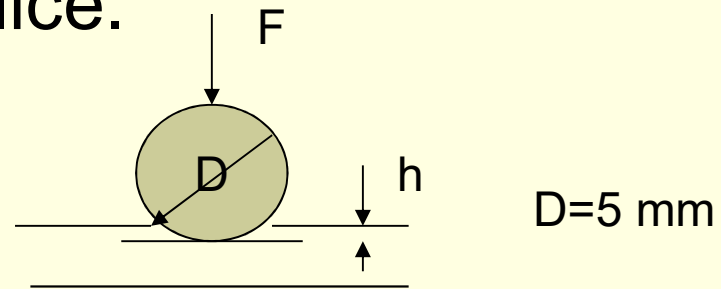
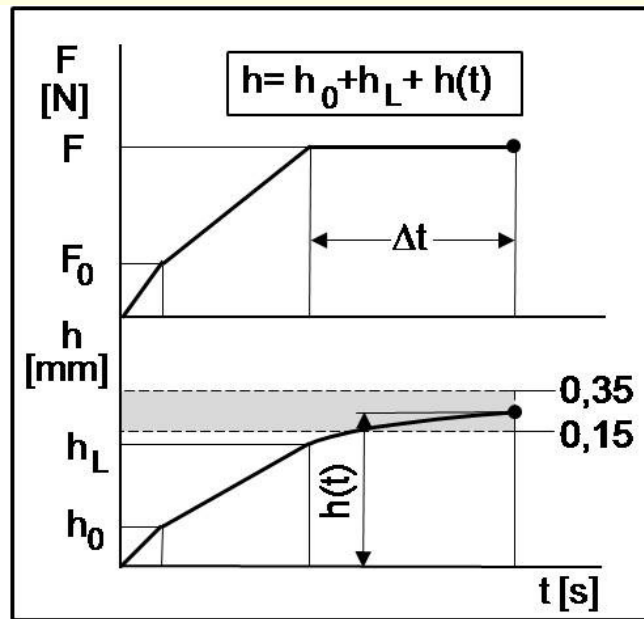
a)-kruti i krti; b)-tvrdi i žilavi;
c)-savitljivi i žilavi; d)-savitljivi i krti

promena svojstava sa T

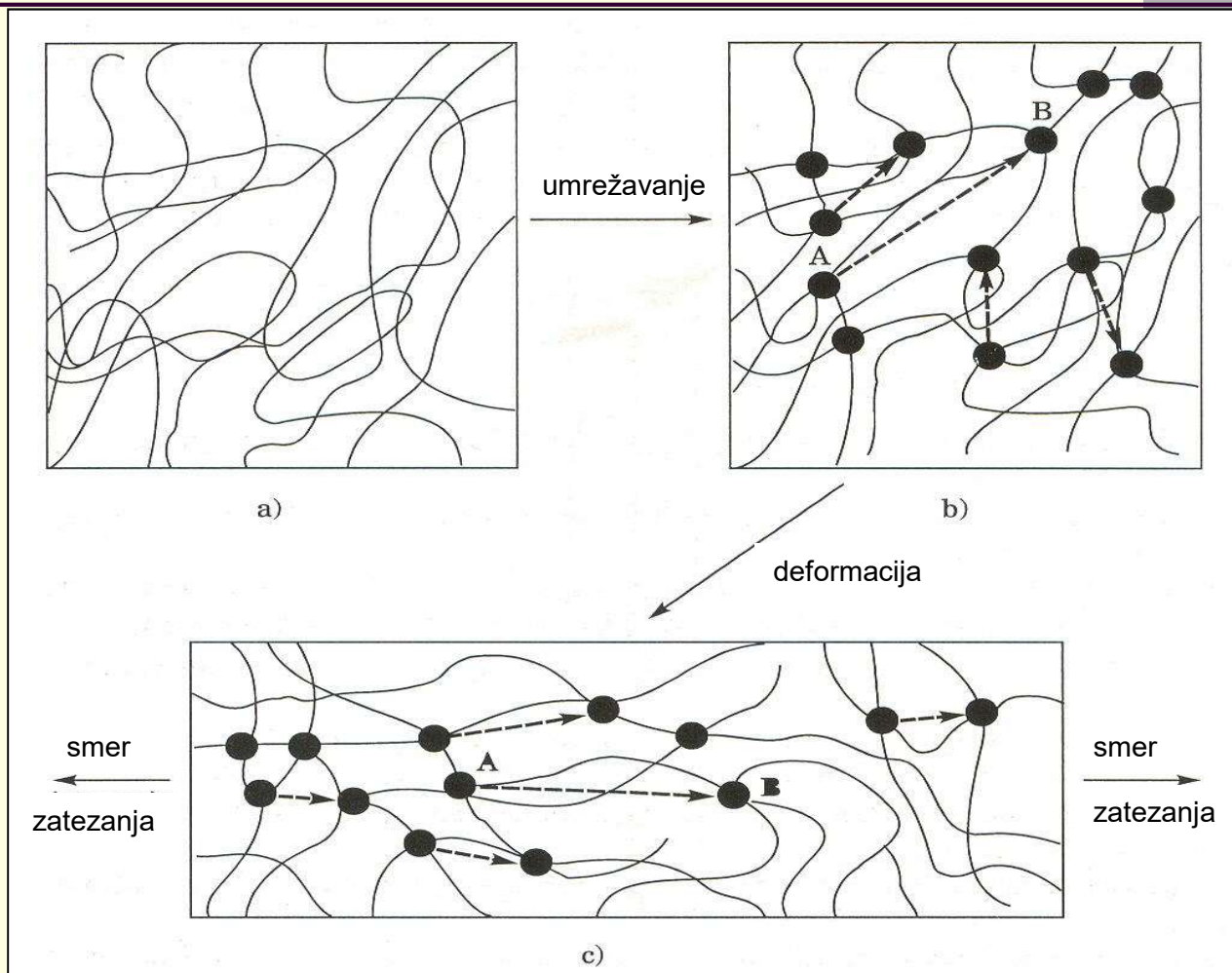
Tvrdoća polimera

Određuje se najčešće metodom po Shore-u ili HB - utiskivanje kuglice.

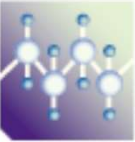
$$H = \frac{1}{\pi D} \frac{F}{h} = 0,064 \frac{F}{h} \text{ N / mm}^2$$

Efekat umrežavanja kod guma (elastomeri)

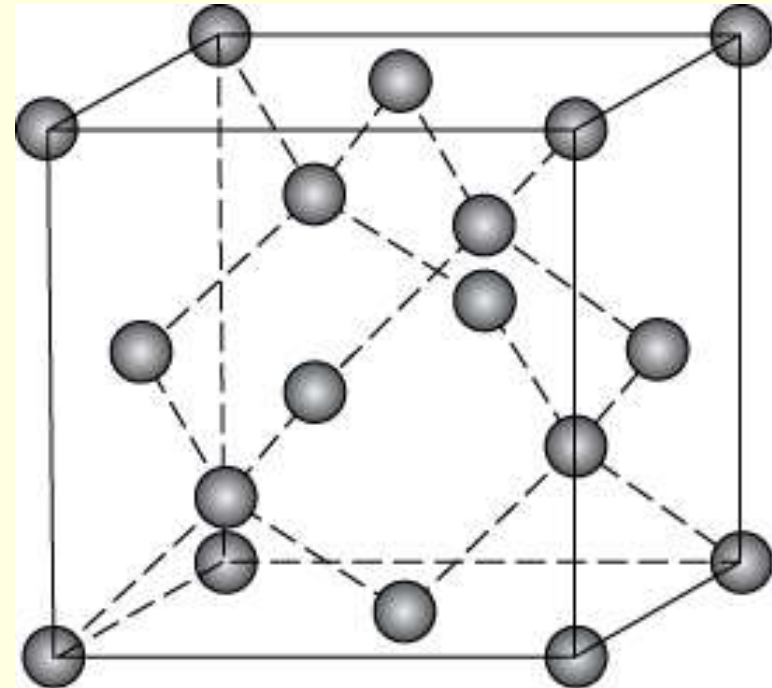
Šematski prikaz umrežavanja i deformacije elastomernih molekula
a) linearna struktura; b) umrežavanje; c) deformacija zatezanjem

Polimeri koji se najčešće koriste

<i>Polymer</i>		<i>Repeat Unit</i>
	Polyethylene (PE)	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \\ -\text{C}-\text{C}- \\ \quad \\ \text{H} \quad \text{H} \end{array}$
	Poly(vinyl chloride) (PVC)	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \\ -\text{C}-\text{C}- \\ \quad \\ \text{H} \quad \text{Cl} \end{array}$
	Polytetrafluoroethylene (PTFE)	$\begin{array}{c} \text{F} \quad \text{F} \\ \quad \\ -\text{C}-\text{C}- \\ \quad \\ \text{F} \quad \text{F} \end{array}$
	Polypropylene (PP)	$\begin{array}{c} \text{H} \quad \text{H} \\ \quad \\ -\text{C}-\text{C}- \\ \quad \\ \text{H} \quad \text{CH}_3 \end{array}$

Ugljenik C

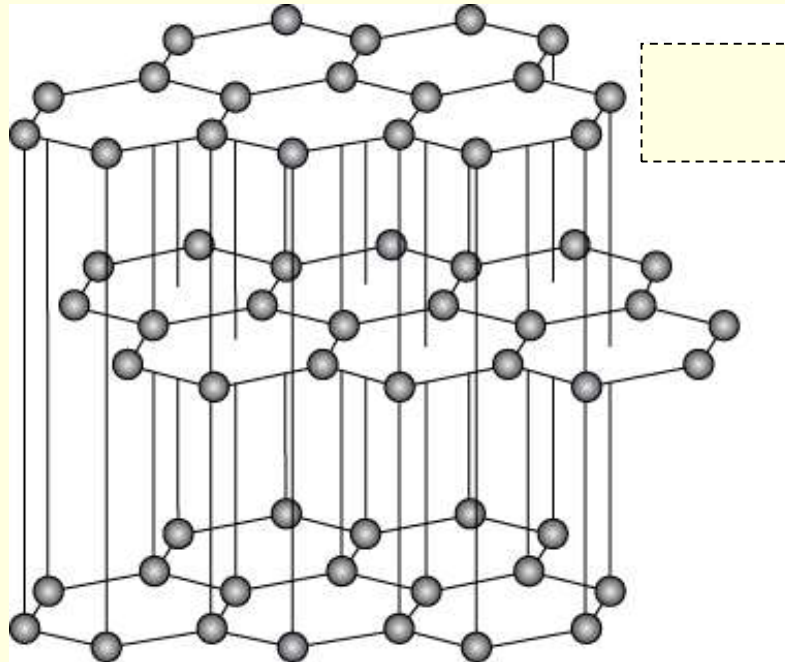
- **Ugljenik** – amorfan
specif. površina 1000 m²/g
- **Dijamant**
  - tetraedarska rešetka C
    - tvrd – nema pogodne ravni klizanja
    - krt – može da se reže
  - veliki komadi – nakit
  - mali komadi (veštački) za rezne alate za poliranje
  - filmovi se koriste za tvrde prevlaka za alate, medicinske uređaje, itd.

Sl. 12.15, Callister 7e.

Grafit

- slojevita struktura (heksagonalna prosta rešetka)

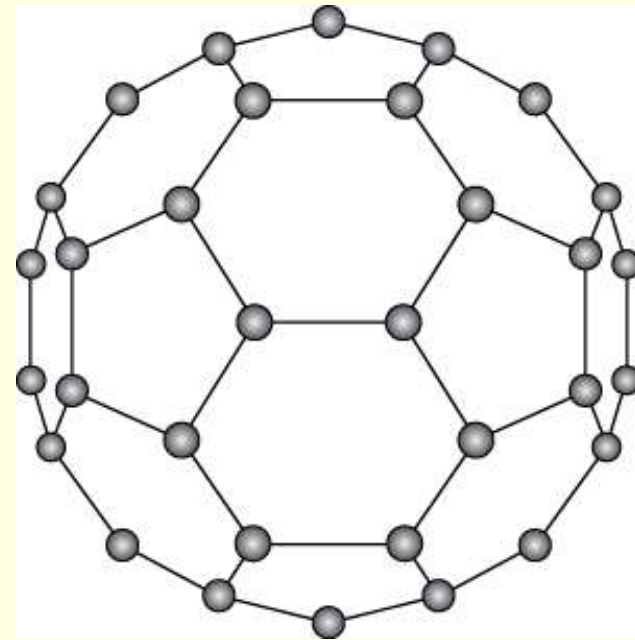
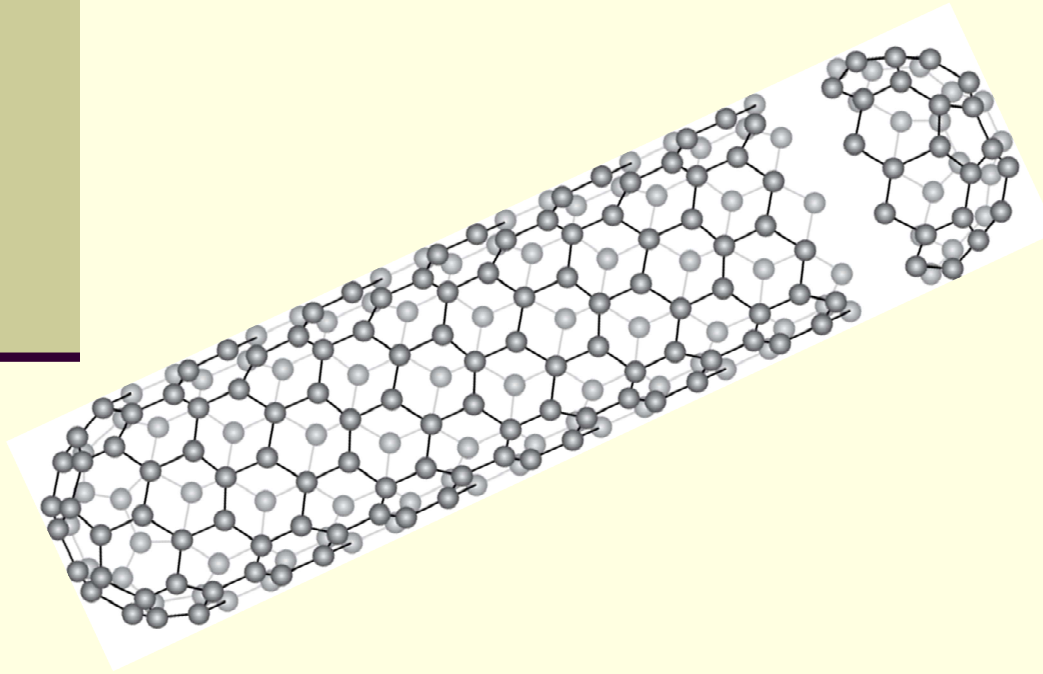

- slabe *van der Waal*-sove veze između slojeva
- ravni lako klizaju – dobar je kao sredstvo za podmazivanje

Složene strukture

- savijanjem grafita u oblik lopte ili cevi
- fulereni – kao fudbalske lopte C_{60} - ili C_{70} + itd
- nano materijali

■ Hvala na pažnji😊